

Helyesírási szabályosságok a *j* hangnak *j* betűvel való jelölésében

Az Álljunk meg egy szóra! című televíziós műsor néhány évvel ezelőtti adásában GRÉTSY LÁSZLÓ — egy kérdésre válaszolva — azt mondta: nem lehetetlen, hogy a következő helyesírási szabályzat — talán húsz év múlva — megszünteti a köznyelvi *j* hangnak kétféle, *j* vagy *ly* betűvel való jelölését; figyelmeztette azonban a helyesírásunk jövője iránt érdeklődőket, hogy ez az egyszerűsítő változtatás nem lenne könnyen végrehajtható.

Nos, én úgy gondolom, súlyosabb érvek szólnak az *ly* betű megtartása, mint a megszüntetése (és *j*-vel való helyettesítése) mellett. Ezekről részletesen írtam egy régi tanulmányomban (Egy kis közvélemény-kutatás az *ly* betű megtartásáról vagy *j*-vel való helyettesítéséről. Magyar Nyelvőr, 1977: 423—436). Most csak egy-két olyan évrre hivatkozom, amely a változtatás ellen szól.

Iskoláinkban aránylag kevés a *j* ~ *ly* eltévesztéséből származó helyesírási hiba; ezeknek száma a központozási hibákhoz és az egybeírás-különírás hibáihoz képest csekély. Ha viszont eltörölnék az *ly* betűt, akkor az iskolák tanulói és a felnőtt nemzedékek éveken át rengeteg helyesírási hibával írnának, mert nem tudnának leszokni a gyakran előforduló szavainkban (*folyik*, *hely*, *melyik*, *milyen* stb.) nagyon megszokott *ly* betű használatáról. Az is kétségtelen, hogy igen sokan ragaszkodnak ehhez a magyar írásbeliségben oly nagy hagyományú *ly* betűhöz, mert nem zavarja őket, sőt talán el sem hiszik, hogy például a jelen idejű *fojt* és a múlt idejű *folyt* igealakban ugyanazt a *j* hangot mondjuk.

Évtizedekkel ezelőtt BENKŐ LORÁND mutatott rá arra, hogy az idő előrehaladtával egyre kisebb az esély az *ly* betű eltörlésére, illetőleg a köznyelvi *j* hang kétféle jelölésének a megszüntetésére. „Az *ly* betű — emlékeztetett egy akkori cikkében BENKŐ — írásrendszerünknek többszáz éves megszokott hagyománya (a *cz* nem volt ilyen!), amely a korábban nemzeti nyelvünkben is élő *ly* hang meglétére épült föl. A XVIII. században kétségtelenül nagy lehetőségek nyíltak volna az írásbeli átváltásra, nemzeti nyelvünkben ugyanis ez idő tájt cserélődött föl az *ly* [hang] *j*-re... A *j*-s jelölésre való áttérést azonban — bár éppen a XVIII. század végén voltak rá bizonyos irodalmi kísérletek — e kor lényegében elmulasztotta; ettől kezdve pedig e

hagyományossá vált írásmód megszüntetésének az esélyei egyre csökkentek, s nem véletlen, hogy az akadémiai helyesírás nagyobb arányú módosításaikor ez a változtatás nemigen került komolyan szóba. E több évszázada töretlen íráshagyomány ereje az idő előrehaladásával csak növekedett, s a közgyakorlatba teljesen fölivódott” (Helyesírásunk időszerű kérdései. Szerk. BENKŐ LORÁND. Budapest, 1955. 54).

Magam úgy gondolom, hogy az *ly* betű a jövőben is változatlanul meg fog maradni, hiszen ha megtartottuk a XVIII. és a XIX. században, amikor az írásbeliség sokkal kisebb kiterjedésű volt, mint napjainkban, sőt 1945 után sem hagytuk ki ábécénkől ezt a hagyományos kétjegyű betűnkét, akkor már végleg elmúlt az ideje és a lehetősége az ilyen mélyreható helyesírási reformnak. Az emberek többsége nem is kívánja ezt a változtatást, mert valami primitívseget, bumfordiságot érezne abban, hogy a *gólya* helyett ezután *gójá*-t s a *Mihály* helyett *Miháj*-t írjon.

Az 1900-as évek elején a kétjegyű *cz*-nek egyszerű *c* betűvel való felváltása nem okozott nagyobb megrázkódtatást, mert 1. a *cz* betűnek nagyon jellemző első jegye, a *c* változatlanul megmaradt, 2. a *c* betűt tartalmazó szavak a szövegekben jóval ritkábban fordulnak elő, mint az *ly* betűt tartalmazók. „A mai magyar nyelv széprózai gyakorisági szótára (1965—1977)” című könyv (Budapest, 1989.) 508 008 szövegszó feldolgozásával összeállította a leggyakoribbnak bizonyult 3410 szótári címszót. Ezek között 572 olyan szót találtam, amely a különféle szépirodalmi szövegekben legalább százszor fordult elő. Ezt az 572 leggyakoribb használatú szót megvizsgálva, közöttük csak 2 *c* betűs szóra bukkantam: az egyik a *cigaretta* (123 előfordulással), a másik az *utca* (228). Ezzel szemben a legalább százszor használt *ly*-os szavak száma 16. Ilyenek a következők: *amely* (510), *folynosó* (114), *folytat* (173), *hely* (434), *helyzet* (139), *ilyen* (634, külön szó a 43 *ily*), *ilyenkor* (151), *király* (130), *komoly* (136), *mely* (310, külön szó a 70 *melyik*), *mély* (128), *milyen* (377), *mosoly* (109), *mosolyog* (191), *oly* (141), *olyan* (949). Ezek az *ly*-os szavak napjainkban is olyan gyakoriak az írott és az olvasott szövegekben, hogy az *ly* betű csupán e tizenhat szó révén is mélyen, szinte kiirthatatlanul beleivódott a magyar nyelvtudatba.

Az *ly* betűnek *j*-vel való helyettesítése azért is elképzelhetetlen, mert e kétjegyű betűnknek a meghatározó első eleme, az *l* betűjegy — amely már a Halotti Beszéd *vol ’oly’* szavában is megvolt — a reform után nem maradna meg úgy, mint a régi *cz* betű első eleme a mai *c* betűben; tehát a nagy múltú *ly* betűnek egyik jegye sem maradna fenn a *j*-s utódlásban.

Mindezeket végiggondolva én igenis azt hiszem, hogy ennek a hagyományos *ly* betűnknek nemcsak múltja és jelene, hanem jövője is van.

De nézzük a $j \sim ly$ probléma másik oldalát! A j betűnek anélkül is elég nagy a megterheltsége a szövegekben, hogy ráruháznánk az ly betűnek is a majdnem teljes szerepkörét. (A „majdnem” arra vonatkozik, hogy családneveinkben az ly -t a változtatást kívánók is meghagynák.)

Az említett gyakorisági szótárban 27 olyan j betűs szót találtam, amelyet legalább százszor használtak a szépirodalmi szövegekben. E szavak a következők: *ajtó* (453 előfordulással), *baj* (265), *eljön* (102), *fej* (főnév, 701), *feléje* (100), *férj* (173), *haj* (főnév, 189), *jár* (447), *játszik* (139), *jelent* (180), *jó* (melléknév, 1041), *jobban* (223), *jól* (454), *jön* (617), *jut* (326), *majd* (773), *majdnem* (144), *megjelenik* (121), *mindjárt* (135), *rajta* (312), *saját* (232), *száj* (297), *teljes* (272), *új* (464), *ujj* (149), *újra* (316), *vajon* (103).

E példaszavak és magas előfordulási számaik arra figyelmeztetnek, hogy nem csupán az ly -os szavak, hanem a j betűt tartalmazó szavak helyesírásával is fontos foglalkoznunk.

„Az ly írására pontos szabályaink nincsenek... Kétség esetén szótárban kell megnézni, mely szavakban írunk ly -t, melyekben j -t” — olvassuk az akadémiai helyesírási szabályzat 89. pontjában, A hagyományos írásmód című fejezetben. Itt a j -s írásra vonatkozólag még csak ennyi megjegyzést találunk: „A szó végén j -vel írandó szavak között többségben vannak az *aj*, *ej* végűek...” Mindez bizony eléggé szűkszavú eligazítás abban a kérdésben, hogy milyen esetekben írunk nem ly , hanem j betűt. Persze, a helyesírási szabályzatnak nem is feladata ennek a részletezése.

A j hang kétféle jelölésének szakirodalma főleg azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy mikor, mely szavakban írunk ly -t. Magam is részletesen szólok erről a Magyar Nyelvőr 1998. évi 2. számában megjelent tanulmányomban. (Címe: Az ly betűt tartalmazó szavak eddigi és újabb rendszerezése.)

Az alábbiakban — főképp az iskolai helyesírás-tanítás és -tanulás segítése érdekében — azt próbálom szabályokba, szabályfélékbe foglalni, hogy milyen esetekben írunk hagyományosan j betűt:

1. Mindig j betűt írunk a j -vel kezdődő igei személyragokban (az igék tárgyas ragozásában): *akarja*, *dobjuk*, *elkérjük*, *kivárjátok*, *megvárják* stb.
2. Mindig j betűvel írjuk a *-ja/-je* és a *-juk/-jük* birtokos személyragot (személyjelet): *célja*, *gyűrrűje*, *kocsijuk*, *zsebkendőjük* stb.
3. Ha a határozószók személyragjában j hangzik, ezt j betűvel írjuk: *alája*, *feléje*, *mögéje*, *hozzájuk*, *közéjük* stb.
4. A felszólító mód jelének fő változatát j betűvel jelöljük: *adjak*, *kérj*,

lőjön, rakjunk, tépjetek, védjék stb. (Vannak persze *j* nélküli felszólító igealakok is, pl. *hozzak, moss; dobd, egyél, fútsön, lássuk, válasszák.*)

5. Mindig *j*-t írunk az *-aj/-ej* főnévképzőben: *kacaj, moraj, csevej, dőrej* stb.; az *-ajt/-ejt* igeképzőben: *hullajt, szakajt, elveszejt* stb.; és a *-jú/-jű* melléknévképzőben: *más témájú, nagy erejű* stb.
6. A toldalék nélküli egyszerű szavak *jt* hangkapcsolatát mindig *j* betűvel írjuk. Bőséges példatárt idézhetek erre: *ajtó, bojt, bojtár, bojtorján, böjt, bujt, ejt, fajta, fejt, felejt, fojt, fullajtár, gyűjt, gyűjt, hajt, kujtorog, lajt, lajtorja, lejt, nyújt, óhajt, pajtás, rajt, rejt, rojt, sajt, sajtó, sejt* (ige), *sejt* (főnév), *selejt, sóhajt, sújt, tajték, verejték* stb. (Természetesen nem tartoznak ide az *ly* végű szavak toldalékos alakjai és *t-s* utótagú szóösszetételei: *folyt, folytat, súlyt, súlytalan; helytörténet, súlytöbblet;* stb.)
7. Az *rj* hangkapcsolatot — az *egérlyuk, orrlyuk* típusú összetett szavak kivételével — mindig *j*-vel írjuk. Példákat itt is bőségesen lehet idézni: *Adorján, árja, bojtorján, borjú, burjánzik, burját, cserje, Eperjes, erjed, fehérje, férj, fürj, gáborján, gerjed, interjú, kurjant, lajtorja, orja, őrjöng, perje, pozdorja, Salgótarján, sarj, sarjad, sarjú, sorjáz, surján, tarja, tarjagos, tarján, tátorján, terjed, terjeszkedik, varjú, zürjén* stb.
8. Az *l* hangot is tartalmazó egyszerű tőszavakban a *j* hangot *j*-vel jelöljük. (A *l* és az *ly* „nem fér össze” egymással.) A gazdag példatárral e nyelvi szabályszerűség széles körű érvényesülését is igyekszem érzékelteni: *ajánl, ájul, Alajos, alj, alleluja, delej, fejl- (-ett, -ődik), felejt, fullajtár, hajl(ik), hajnal, jászol, jel, Jolán, Júlia, Julianna, július, kajla, lajbi, lajhár, Lajos, Lajta, lajtorja, lakáj, lejt, Lujza, majális, majolika, maláj, olaj, rejl(ik), sajnál, selejt, széjjel, szilaj, talaj, telj- (-es, -hatalom), tolvaj, tulajdon, zajl(ik).*
9. A szó eleji *j* hang majdnem mindig *j*-vel írandó. A rengeteg ilyen szónak csak egy részét idézhetem: *jaj, jámbor, János, január, japán, jár, jász, játék, javul, jázmin, jég, jegenye, jegy, jel, jellem, Jenő, jó, jobbágy, jog, jósol, József, jön, jövőendő, Judit, juhász, június, jut* stb. „A magyar nyelv értelmező szótára”-ban (Budapest, 1959—1962.) — amely tulajdonneveket nem is közöl — 690 önálló szócikke van a *j*-vel kezdődő szavaknak. (Ugyanott *ly* betűvel csak 11 önálló szócikk címszava kezdődik: az *ly* hangé-betűé, a *lyuk* szócsaládé és a *lyüki* ’apró termetű ember v. gyermek’ szóé.)

10. Az *aj* hangkapcsolatban majdnem mindig *j* betűt írunk. Száz példával próbálom érzékeltetni, hogy — a képzett és az összetett szavakkal együtt — több száz, sőt talán ezer szó is tartozik ebbe a csoportba: *abajgat, aj* (indulatszó), *ajak, ajándék, ajánl, ajjaj, Ajka, ajnároz, ajtó, ajzószer, Alajos, baj, Baja, bajnok, bajusz, Bajza József, csajka, dajka, dévaj, dobaj, duhaj, faj, fajd, fajta, felajz, gajdol, ganajtúró, hajadon, hajcsár, hajdan, hajdina, hajdú, hajít, hajkurász, hajlam, hajlong, hajnal, Hajnalka, Hajnóczy József, hajó, hajol, hajsza, hajt, jaj, kacaj, kaja, kajak, kaján, kajla, kajtat, karaj, Kiskunmajsa, lajbi, Lajos, lajt, Lajta, majális, majd(an), majolika, majom, majszol, moraj, nyikhaj, óhaj, pajkos, pajtás, pajzán, pajzs, paraj, párbaj, raj, rajong, rajta, rajz, ricsaj, robaj, saját, sajka, sajnál, sajnos, Sajó, sajog, sajt, sajtó, sebjaj, sóhaj, szajkó, szilaj, tajték, talaj, Tokaj, tolvaj, tulajdon, tutaj, vaj, vajda, vajon, vajúdik, zaj, zshivaj.* Ez a százszavas gyűjtemény annyira nem teljességre törekvő, hogy például a *haj* főnév sincs benne. (Csak néhány *ly* betűs kivételt ismerünk: *bazsalyog, bivaly, gabalyodik, gally, guzsaly, karvaly, nyavalya, nyavalyog, padmaly, tavaly.*)
11. Ha valamilyen hangot, hangzást jelentő szóban *j* hangzik, azt majdnem mindig *j* betűvel jelöljük: *csevej, csuhaj* (indulatszó), *dobaj, dörej, ej* (indulatszó), *haj* (indulatszó és mondatzó), *hej* (indulatszó), *hejehuja, jaj, jajgat, kacaj, moraj, ricsaj, robaj, röhej, sóhaj, ujjong, vijjog, zaj, zajong, zörej, zshivaj* stb. (Kivétel a *selypít* és a *sikoly* szó!)
12. Ha valamelyik idegennek érzett szavunkban *j* hangzik, azt általában *j* betűvel írjuk. Íme egy kis gyűjtemény a Magyar értelmező kéziszótárban (Budapest, 1972.) is megtalálható ilyen ijidegen” szavakból: *bojár, bojkott, bojler, burzsuj, csája, gejzír, jaguár, jakobinus, jakut, jambus, janicsár, jiddis, jóga, jugoszláv, kombájn, konvoj, kopejka, lakáj, lej, lojális, maláj, objektív, pejoratív, plebejus, szamojéd, samuráj, szejm, szeráj, szovjet, szubjektív, tájfun, tajga, trojka, zürjén.*
13. Kettőzött *j*-t írunk a következő szavak ún. szótári alakjában: *ajjaj* (indulatszó), *éjjel, hujjahó* (indulatszó), *hujjogat, kijjebb, lejjebb, ojjé* (indulatszó), *széjjel, ujj, újjá-* (igekötő), *ujjé* (indulatszó), *ujjong, vijjog* stb.

Előfordul, hogy ugyanaz a szó a felsorolt tizenhárom csoport közül többbe is besorolható. Például a *csevej* az 5. és a 11. csoportba; a *lajtorja* a 6.-ba (*jt* hangkapcsolat!), a 7.-be (*ry* hangkapcsolat!), a 8.-ba (*l* és *j* ugyanazon szóban!) és a 10.-be (*aj* hangkapcsolat!). Ilyen esetben a különböző

helyesírási csoportok vagy típusok egymást segítik, erősítik.